

УДК 94 : 329. 055.2(430)

УТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛ–ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ НІМЕЧЧИНИ ТА СПРОБИ ЇЇ УТВЕРДЖЕННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ФРН (1964–1971 рр.)

ОЛЕКСАНДР ІВАНОВ,*кандидат історичних наук, доцент, начальник Управління міжнародних зв'язків
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***АРТЕМ ЙОВЕНКО,***магістр, Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Спираючись на опубліковані німецькомовні джерела й дослідження вчених ФРН та інших країн, автори розглядають передумови створення однієї з найбільш помітних праворадикальних політичних організацій ФРН - Націонал-Демократичної партії. Висвітлюється історія формування та становлення НДП у політичній системі країни, аналізуються ідейно-програмні засади партії, динаміка змін її кількісного та соціального складу, оцінюються результати участі партії у виборах до місцевих ландтагів та до федерального парламенту - Бундестагу.

Ключові слова: праворадикалізм, неонацизм, Націонал-Демократична партія, Німецька імперська партія.

Постановка проблеми. Після закінчення Другої світової війни німецьке суспільство не було спроможним одразу й цілком позбутись впливу нацистської ідеології, відмовитися від радикального націоналізму, визнати післявоєнний територіальний устрій та прийняти нове бачення історії, яке встановлювало вину німців у розв'язанні війни. Попри всі зусилля окупаційних держав подолати ідеологію нацизму у свідомості німців, певна, хоч і незначна частина німецького суспільства залишилася прихильною до праворадикальних та неонацистських ідей, а також підтримувала гасла й діяльність радикально-націоналістичних політичних утворень. До їх числа належала, зокрема, і Націонал-Демократична партія (НДП), історія становлення й розвитку якої являє собою цікавий і практично значущий для українських фахівців об'єкт дослідження, оскільки проблеми й наслідки діяльності радикальних рухів є сьогодні актуальними й для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виникнення та розвитку НДП знаходилася із самого початку в полі зору німецьких публіцистів, політологів, а також істориків у зв'язку з нацистським минулим Німеччини. До цієї теми звертався ряд німецьких дослідників: Л. Нітхаммер, У. Бакес, Є. Ессе, Т. Асхоер та ін. Серед ряду їх праць слід відзначити ґрунтовне дослідження Лутца Нітхаммера "Акліматизований фашизм. Політична практика НДП" [19], у якому вперше систематично та докладно проаналізовано не лише прояви, але й причини ви-

никнення праворадикального руху та його соціальної базу в повоєнній Німеччині. Автор ґрунтовно розкриває передісторію, витоки, висвітлює процес утворення НДП, її структуру, ідеологію та програму партії, особливу увагу приділяючи політичній практиці та парламентській роботі НДП у ландтагах.

Слід указати також на праці радянських науковців, зокрема В. Н. Гулевича, Ф. І. Новика та А. С. Бланка [1, 2, 3, 4], які у висвітленні історії НДП керувалися передусім ідеологічними цілями, характеризуючи партію лише як неонацистське зло, використовуючи вибірковий та фрагментарний підхід у дослідженні її виникнення та діяльності.

Разом із тим, висвітлення історії НДП знову на часі, оскільки в науковому обігу відтоді з'явилося багато джерел та аналітичних матеріалів, які раніше не були доступні вітчизняним дослідникам. Отже, офіційні програмні документи НДП, статистичні й довідкові видання, загальнонімецькі газети "Frankfurter Allgemeine Zeitung", "Suddeutsche Zeitung", "Handelsblatt" та журнал "Spiegel", що були беззаперечним дзеркалом відображення місця й активності НДП у громадській думці та суспільно-політичній сфері тогочасної ФРН, є основними джерелами дослідження вказаної теми.

Метою статті є відображення історії виникнення та становлення Націонал-Демократичної партії Німеччини в 1964-1971 роках. Одним із важливих аспектів цієї проблеми є дослідження процесу консолідації праворадикальних, неонацистських та реваншистських сил у Німеччині в повоєнні роки.

№ 5 (96) липень-серпень 2009 р.

Виклад основного матеріалу. У повоєнній Німеччині праворадикальні та неонацистські політичні групи та організації, які заперечували свою відкриту спадкоємність із гітлерівським націонал-соціалізмом, стали виникати та діяти вже в другій половині 40-х рр. ХХ ст. (Німецька права партія в 1946-1950 рр., Соціалістична імперська партія в 1949-1952 рр., Німецька імперська партія в 1950-1964 рр., Німецька партія, що виникла в 1945 році, та інші). Серед праворадикальних політичних утворень одним із найбільш впливових, яке активно діяло в багатьох німецьких землях у 1950-1969 рр., був "Загальнонімецький блок/Союз вигнаних і безправних" (ЗНБ/СВБ), який брав участь у формуванні урядових коаліцій у місцевих ландтагах. Ця організація займала різку антирадянську позицію, адже захищала інтереси виборців, що зіштовхнулися із СРСР у ролі вигнанців із колишніх німецьких територій на схід від нового кордону по лінії Одери-Нейсе та військовополонених. У 1953 р. цьому блоку вдалося потрапити в Бундестаг із результатом 5,9 % голосів [5, (1, s. 1019)] та висунути 2 міністрів до коаліційного федерального уряду, але в 1955 р. ці міністри перейшли до складу Християнсько-Демократичного Союзу - лідера правлячої коаліції.

Іншою помітною правоекстремістською політичною організацією в повоєнній Німеччині була Соціалістична імперська партія (СІП), яка програмно спиралася на НСДАП, що дає право кваліфікувати її як неонацистську. На керівних посадах у партії значний відсоток становили колишні нацисти. У місцевих органах самоуправління землі Шлезвіг-Гольштейн та землі Північний Рейн-Вестфалія члени партії отримали посади завдяки підтримці 144 тис. голосів виборців на місцевих виборах 1950 року [5, (1, s. 327 und 1, s. 335)]. Після заборони цієї партії Конституційним судом у 1952 році її члени перейшли до інших організацій правого спрямування [5, (1, s. 766)].

Для утвердження своїх позицій на політичній арені Німецька права партія була реорганізована в 1950 р. у Німецьку імперську партію (НІП), при цьому до неї долучилися малі партії регіонального характеру: Німецька співпраця, Німецький блок у Баварії та Німецький союз у Баден-Вюртемберзі [1, с. 12]. Правоекстремістська НІП мала прихильників у Північній Німеччині, де вона спиралася на традиції німецьких націоналістів та колишніх прихильників НСДАП. Вона конкурувала з активною в Південній Німеччині політичною організацією "Німецька спільнота". У 1953 році земельний уряд Нижньої Саксонії наполягав, щоб федеральне міністерство перевірило відповідність НІП конституції [5, (1, s. 1013)].

Німецька імперська партія та права Німецька консервативна партія, що була політично активною в землях Північний Рейн-Вестфалія та Шлезвіг-Гольштейн ішли на вибори разом [5, (1, s. 156)] і на виборах до Бундестагу в 1953 р. отримали близько 300 тис. голосів виборців, що становило 1,1 %. Для порівняння на попередніх виборах у 1949 р. вони отримали 1,8 % голосів виборців [5, (1, s. 1019)]. Міністр внутрішніх справ землі Рейнланд-Пфальц 27 січня 1960 р. заборонив діяльність місцевої організації НІП у цій землі тому, що це була організація, яка заміняла визнану антиконституційною Соціалістичну імперську партію [5, (3, s. 2574)]. Цей факт та окремі випадки проявів антисемітизму членів партії компрометували НІП.

Із початку 1960-х років НІП почала брати участь у виборах, блокуючись із своїми союзниками: Німецькою партією та Загальною німецькою партією. Унаслідок цього на виборах до місцевого парламенту м. Бремен у вересні 1963 р. Німецька партія отримала 4 мандати [5, (4, s. 3384)]. Загалом у перші півтора десятиліття існування ФРН (епоха канцлера Конрада Аденауера) національні амбіції серед праворадикально налаштованих груп населення задовольняв союз з правлячим блоком ХДС/ХСС за участі протестантської та правоконсервативної Німецької партії (НП), який гарантував курс на захист національних інтересів держави. Удалим було повернення Німецької партії до Бундестагу в 1953 та 1961 роках, після чого її члени поповнили ряди ХДС, а партія була розпущена.

У цілому, перші півтора повоєнних десятиліття характеризуються тенденціями до короточасного злиття правих політичних сил для участі в передвиробчих перегонах. Особливістю розвитку праворадикальних партій було прагнення перейти регіональну межу й стати загальнонімецькими. Однак для партій, чия опора була на півночі Німеччини, було проблематично розбудувати місцеві осередки та знайти підтримку на півдні. Через те, що правий рух у Німеччині в 1950-х рр. був представлений кількома партіями, жодна з них через значну конкуренцію не змогла здобути значних результатів на федеральному рівні [13, 25].

У 1963 р. Людвіг Ерхард замінив Конрада Аденауера на посаді федерального канцлера в рамках християнсько-ліберальної коаліції (ХДС/ХСС-ВДП). Оскільки Німецька партія вже не могла відігравати колишню значущу роль у співпраці з ХДС/ХСС, реалізація політичних амбіцій її радикальних членів спонукала лідерів правого політичного табору до своєчасного об'єднання. Тому ще 28 квітня 1963 р. голова Німецької імперської партії Адольф фон Тадден повідомив, що шукає федеральних партнерів. Тільки коаліція з іншими правими партіями могла дати шанс використати нову політичну ситуацію наприкінці ери Аденауера. Сама НІП була не здатна на це [6, s. 17].

У червні 1964 р. на XIII партійному з'їзді НІП пролунав заклик скликати "Об'єднання національного табору". У серпні в м. Білефельд було скликано установчу конференцію для створення національного руху, де понад 100 представників різноманітних правоорієнтованих угруповань вирішили заснувати групу уповноважених, у яку увійшли Фрідріх фон Тілен (депутат від Німецької партії, раніше був членом ХДС), Адольф фон Тадден (представник НІП, колишній член НСДАП), Герберт Беер (голова Загальнонімецької партії, яка до 1961 року називалась Загальнонімецький блок / Союз вигнаних та безправних). Також було утворено організаційну групу для підготовки процесу заснування нової партії з десяти представників різних партій: Німецької імперської партії, Загальної німецької партії, Німецької національної народної партії, Німецької партії. Частина цієї організаційної групи на чолі з Фрідріхом фон Тіленом підписала запрошення на зібрання, що мало на меті 28 листопада 1964 р. створити в Ганновері нову партію праворадикального спрямування. На цьому зібранні 473 з 700 учасників вирішили заснувати партію під назвою Націонал-Демократична партія Німеччини [11, s. 282]. Це була спроба створити об'єднання правих сил та оновити НІП від ста-

рого традиційного націоналізму в той час, коли серед колишніх членів НСДАП та деяких прошарків населення панували настрої реваншизму.

За даними НІП, у НДП перейшло 3000 із 4000 колишніх членів партії [9, s. 362], що в цілому свідчить про створення НДП на базі НІП. Цікаво, що до моменту саморозпуску НІП ці члени партії були двопартійними. На 4 грудня 1965 р. партія нараховувала вже 18 тис. членів [5, (4, s. 3860)]. Хоча частка членів із НІП була не надто вражаючою, в організаційному апараті вони мали великий вплив на новостворену партію. Так, у 1967 р. із 446 осіб, які займали посади в партійному апараті НДП, 162 були колишніми членами НІП. А з 62 депутатів ландтагів від НДП 21 був колишнім членом НІП. Активісти НІП узяли у свої руки партійний апарат та відтіснили членів колишньої Німецької партії від керівництва в регіонах. Німецький політолог Крістоф Буттервеге зазначає, що НДП як політичне утворення виступила наступницею менших партій - НІП та СІП [9, s. 48].

Головою установчого правління НДП 28 листопада 1964 року став представник колишньої Німецької партії Фрітц Тілен, а в колегіальному органі керівництва партії 8 із 18 членів були функціонерами НІП, що дозволяє говорити про неабиякий вплив та контроль в апараті партії колишніх членів НІП [10, 282-283 s.]. В узагальнюючій праці "Партії у ФРН" [21] констатувалася безперечний фактор домінуючого впливу НІП у заснуванні НДП, що дослідив експерт із німецької післявоєнної історії Л. Нітхаммер. Це свідчить про вдалу тактику партії та демонструє, що попередні досягнення НІП серед виборців не були вирішальними для новоствореної НДП.

Організаційній будові партії була притаманна чітка й строго організована структура із суворою субординацією. Рішення приймалися колегіально на вищому федеральному рівні, а далі до округів діяла строга вертикаль влади. Окремою структурою партії, окрім молодіжної організації "Молоді націонал-демократи" (МНД), була також і "Служба охорони порядку". Ця "група бійців" жакливім чином нагадувала СА часів нацизму, що довгі роки надавало НДП негативного іміджу [6, s. 23]. У партії не віталась ініціатива знизу, що й викликало внутрішньопартійні суперечки та намагання МНД вести свою політичну лінію, аж поки її найактивніші члени не покинули організацію.

Колишній друкований орган НІП "Імперський оклик", що виходив із 1 січня 1965 р. було перейменовано в "Німецькі новини". Значну частину джерел фінансування НДП становили внески та пожертви членів партії, у той час як видавнича діяльність партії найчастіше не давала прибутків, а провадилася з метою пропаганди та донесення інформації до своїх прихильників. Основну частину редакційних колегій друкованих органів НДП складали також члени колишньої НІП [10, s. 283].

Перший програмний документ партії - це "Заклик до заснування НДП", який у змінений та розширений редакції був оприлюднений 28 листопада 1964 року. Наступним кроком партії зі створення її програми був маніфест "Основні положення НДП", проголошений на I з'їзді партії в Ганновері 7-9 травня 1964 р., який ліг потім в основу першої програми партії 1967 року.

В "Основних положеннях НДП" партія виступає проти корупції, іноземного капіталу та проти допомоги країнам, що розвиваються, і стверджує, що

ця допомога не в інтересах Німеччини [16, s. 159]. НДП вимагає перерозподілу робочих місць у країні першочергово для німців, економічний реваншизм та відмову від дотримання міжнародних зобов'язань. У документі проголошено, що Німеччина має правові претензії на території, де німецький народ жив протягом століть. НДП виступала за перегляд повоєнних кордонів, "не ставлячи під сумнів право жодного народу на його батьківщину" на основі "життєвих прав німецького народу". Партія також орієнтувалася на інвалідів війни та колишніх в'язнів радянських таборів як важливу категорію виборців й обіцяла їм "грошове утримання честі". Націонал-демократи мали особливий погляд на історію та виступали проти "брехливої позиції", що лише Німеччина винна в розв'язанні війни [16, s. 163].

Перша програма партії з'явилася на III партійному з'їзді в листопаді 1967 року в Ганновері й складалася з 15 розділів. Вона містила вимогу ревізії Ялтинських та Потсдамських угод, претензії на Судетські землі та Східну Німеччину та закликала до генеральної амністії всіх засуджених за злочини в роки Другої світової війни. Крім реваншизму, програма декларувала підтримку правової демократичної держави [10, с. 96-99]. У програмі було зафіксовано, що партія вимагає від німецьких урядів дослідження об'єктивних причин виникнення світових воєн. Партія виступала за збереження миру в Європі, об'єднання Німеччини та свободу європейського простору від чужих владних блоків [11, s. 98-99]. Професор Петер Дудек (експерт з історії педагогіки, політичної освіти та правохохремистських рухів протесту) вважає, що в центрі першої програми партії 1967 р. знаходилася ідея імперії в рамках націонал-соціалістичних традицій [11, s. 93].

На IV з'їзді НДП у 1970 р. був прийнятий ще один програмний документ - Вертхаймський маніфест. Його гасла є доволі абстрактними та поверховими, але притаманними для правої ідеології. У документі задеклароване бажання нормалізувати несправедливі до німців суспільні відносини в Німеччині, а його основною тезою знову була неможливість допущення шкоди для німців. Партія визнавала вільний демократичний правопорядок і заперечувала тоталітарне мислення та будь-яку форму диктатури. Крім того, виступаючи за мир та відхиляючи насилля та війну як засіб політичної боротьби, партія гарантувала собі позитивний демократичний імідж, намагаючись відсторонитись від спірних антиконституційних звинувачень на її адресу. У маніфесті 1970 р. зазначено, що, оскільки німецький народ постійно обманюють, коли говорять про НДП, партія хоче роз'яснити свою політичну позицію. НДП погоджувалася із існуванням Атлантичного союзу в перехідний період, доки кожна держава сама не зможе гарантувати собі безпеку. Партія відхиляла комунізм як систему, що пригноблює людей праці, а також виступала за народні цінності, зафіксовані в конституціях земель, і виступала проти американського впливу [15, s. 327-330].

НДП вимагала боротися з комуністичними та ліво-радикальними впливами в школах та університетах. Партія вважала, що окупаційні сили та ліві мають монопольну владу в ЗМІ, що сприяє політиці перевиховання. Тому партія виступала за впровадження народного контролю над телебаченням та радіо. На той час актуальні вимоги НДП орієнтувалися на певні

верстви суспільства, зокрема на робітників, державних службовців, колишніх неонацистів та реваншистів [15, s. 327-330].

У статті Гізелера Шмідта "Ідеологія та пропаганда НДП" визначаються такі притаманні партії риси, як ненависть до іноземців, расизм й антисемітизм, виступ проти демократії, ідеал тотальної держави вождя, прославлення націонал-соціалізму, а у висновку НДП названо праворадикальною й неонацистською партією. Питання перевірки цих оцінок може бути темою окремого самостійного дослідження, адже Конституційний суд ФРН не заборонив партії, але на основі висловлювань членів НДП вона охарактеризована нетолерантною, неонацистською та агресивно налаштованою до діючого ладу ФРН та іноземців [24, s. 3-21]. Проведений аналіз програмних документів НДП засвідчив, що з тактичних причин НДП позиціонувала себе назовні як партія вільно-демократичного порядку, була праворадикальною та різко, безкомпромісно ставилася до територіальних та національних питань.

Слід зазначити, що НДП у своїх документах та публікаціях намагалася витримати національно-консервативний стиль та демонструвати демократичний імідж. Проте в цих документах і матеріалах можна знайти положення й свідчення, які демонструють правий радикалізм та реваншизм НДП. Радянські ідеологи кваліфікували це явище як неонацизм [1, 2, 3, 4]. Крім того, встановлено, що 12 членів-засновників НДП належали до НСДАП. У 1966 р. близько 20 % членів партії в минулому були членами НСДАП. Попри все це НДП намагалася створити імідж консервативної політичної сили й не виглядати як партія старих нацистів [6, s. 18]. Такий імідж їй був необхідним у зв'язку з оновленням правого екстремізму, об'єднанням розрізнених правих сил в одне політичне ціле. Партія намагалася відмежуватись від компроментуючих її тенденцій з огляду на те, що Соціалістичну німецьку партію було заборонено Конституційним судом [5, (1, s. 766)] .

Після створення "великої коаліції" (ХДС/ХСС - СДПН) у 1966 р., коли посаду канцлера отримав К.-Г. Кізіґер, НДП зайняла опозиційну нішу, яка раніше належала ліберальній Вільній демократичній партії (ВДП). Порівняно з діяльністю лівої позапарламентської опозиції НДП виглядала як партія спокою та порядку. Тогочасні методи політичної боротьби проти НДП являли собою контрдемонстрації, журналістські розслідування, погрози та дискусії про заборону, а також ідеї про об'єднання партії в коаліції, щоб знівельовати її значення.

Одним із гучних скандалів була ситуація 2 листопада 1966 р. з головою баварської земельної організації НДП Феліксом Флоріаном Вінером, який повідомив газеті "Франкфуртер Альгемайне" про складення своїх повноважень. Будучи глибоко віруючим католиком, причиною своєї відставки він назвав посилення антихристиянської орієнтації НДП й охарактеризував партію послідовницею гітлерівської організації [5, (5, s. 4119)].

Завдяки своїм цілеспрямованим зусиллям НДП вдалося об'єднати роздрібнений табір, що ідеологічно знаходився правіше від ХДС/ХСС, і стати на його чолі. За своєю програмою партія прагнула формально відповідати вимогам конституції, аби не давати приводів для заборони. Переїнявши організа-

ційний апарат у НІП, партія працювала над поширенням свого впливу за межі сфери впливу НІП. Результат (2,0 %) перших для НДП виборів до Бундестагу в 1965 р. перевершив останнє досягнення (0,8 %) НІП у 1961 році [17, s. 94].

На місцевих виборах у Баварії в 1966 році партія також досягла кращих результатів, отримавши загалом 103 мандати в 52 із 192 районів землі. При цьому партія не брала участі у виборах у землі Північний Рейн-Вестфалія та в землі Саарланд, аби не затьмарити загальне враження про її чималий успіх [25, S. 1953]. У 1966 р. партія отримала 8 місць у парламенті землі Гессен [5, (5, s. 4121)]. У 1967 р. партія мала 15 мандатів у ландтазі Баварії, 12 - у парламенті землі Баден-Вюртемберг, 10 - у Нижній Саксонії, по 8 мандатів - у Бремені та землі Гессен та по 4 - у землях Рейнланд-Пфальц і Шлезвіг-Гольштейн [25, s. 1954]. На регіональному рівні НДП була представлена загалом 61 депутатом у земельних парламентах Гессена та Баварії (1966-67 рр.), Рейнланд-Пфальца та Шлезвіг-Гольштейна (1967-71 рр.), Нижньої Саксонії (1967-70 рр.), Бремена (1967-71 рр.) та в землі Баден-Вюртемберг (1968 р.) [5, (5, s. 4528)].

Найкращий результат партія показала в землі Баден-Вюртемберг, де 30 квітня 1968 року здобула 12 мандатів, отримавши 9,8 % голосів виборців [5, (5, s. 4528)]. Швидкий розвиток НДП та її успіхи на виборах до ландтагів багатьох земель дивують, ураховуючи внутрішні суперечки, що панували в партії. Національно-консервативне крило навколо голови партії Фрітца Тілена боролось проти фракції колишніх членів НІП на чолі з Адольфом фон Тадденом [6, s. 20]. Газета "Ханделсблатт" у повідомленнях про суперечки всередині партії порівнює їх із оперетами, адже після відновлення судом Тілена у правах голови партії, він почав пошуки членської картки в картотеці партії. Автор повідомлення зазначає, що Тілен посідав безперспективну посаду, у той час як справжніми керівниками партії вже стали Тадден та Хесс [14].

Радянський дослідник В. Н. Гулевич наводить приклади спільних виборчих списків ХСС та НДП до виборів у міські та районні представницькі органи влади та повідомляє про зустрічі представників обох партій. Він також стверджує, що відомо багато прикладів прямого співробітництва між ХСС та НДП у передвиборчих кампаніях. Так, весною 1968 р. у зв'язку з комунальними виборами було укладено союз між ХСС та НДП проти соціал-демократів [1, s. 53-54]. Із наявних німецькомовних даних не вдалося підтвердити цю інформацію. Однак якщо в німецькій історіографії мова йде про спроби ХДС нейтралізувати та поглинути НДП, то радянські дослідники говорять про спорідненість політичних поглядів партій та потурання з боку ХДС неонацизму.

Чисельність НДП протягом другої половини 1960-х років залишалася стабільною й складала 28 000 осіб, що разом із результатами виборів характеризує цей період як хвилю правоекстремістських настроїв у суспільстві [24, s. 1973]. Склад партії за професійною ознакою в 1966-1970 роках також не зазнав істотних змін, що дозволяє говорити про сталість соціального складу НДП. Так, у 1970 році зі 100 членів партії 32 належали до професій середнього класу, 19 були робітниками на середніх підприємствах, 15 - працівниками промисловості, а кількість службовців знизилася з 18 у 1966 до 11 у 1970 році.

Крім того, у партію входили пенсіонери, студенти, офіцери та домогосподарки [24, s. 1982].

На виборах до Бундестагу 1969 р. НДП вдалося набрати аж 4,3 % голосів виборців [28], що, однак, не дозволило їй подолати 5-відсотковий бар'єр та потрапити до складу парламенту. 5-відсотковий бар'єр було запроваджено 23 червня 1953 року в новому федеральному виборчому законодавстві для забезпечення підтримки стабільної більшості в парламенті [5, (1, s. 963)]. Досягнутий НДП результат виборів викликав дискусії в колах дослідників. Якщо в лавах НДП він вважався невдалим, посилав розчарування та внутрішні чвари з питань правильності й доцільності політичного курсу, то дослідники вважають його неабияким успіхом, а сам період 1964-1969 рр. називають "жирними роками НДП", хоча критичні німецькі спостерігачі називали успіх НДП показником позиції протесту, що була обумовлена часом, та не сприймали її дуже серйозно [5, (7, s. 6475)].

Успіх НДП на виборах 1969 року пояснюється економічною кризою середини 60-х років, яка наперед торкнулася середнього класу [22, s. 157]. Однак економічний чинник був лише однією з причин відносного успіху НДП на загальнонімецьких виборах. Серед інших слід зазначити перебування НДП в опозиції та вдалу спробу правих політичних сил об'єднатися у формі НДП в єдину праворадикальну партію. При цьому НДП не брала участі у формуванні жодного уряду.

5 березня 1969 р. представники НДП брали участь у роботі Федеральних зборів, які мали обрати федерального президента. Усі 22 голоси, які мала НДП, були віддані за кандидата від ХДС/ХСС Герхарда Шредера, який загалом отримав 501 голос. Але це не забезпечило перемоги кандидата від ХДС/ХСС, і 512 голосами федеральним президентом було обрано Густава Хайнемана, який був висунутий від СДПН [7, s. 163]. Хоча підтримка НДП не змогла вирішальним чином вплинути на результат, однак ці 22 голоси, очевидно, зменшили розрив між кандидатами й показали можливість співпраці респектабельного блоку ХДС/ХСС із праворадикальними силами.

У той час як соціал-ліберальна коаліція поставила собі за мету примирення зі східними сусідами, то ХДС/ХСС, перебуваючи в опозиції, зустріли нову політику розрядки з реваншистськими та націоналістичними закличками, які мало відрізнялися від позицій НДП. Така політична ситуація відсунула роль екстремістської НДП далеко від центру подій, їй більше не було місця в опозиції. Ця ситуація дещо подібна до тієї, коли владна коаліція на чолі з Конрадом Аденауером та з Німецькою партією просто не залишала простору для дій праворадикальної опозиції в 1950-і роки, адже була й так суворо налаштована проти Східної Європи та СРСР. Тепер же ХДС/ХСС як опозиційна сила заповнювала вакуум політичних настроїв на противагу коаліції. Політичний простір для націонал-демократів звузився.

Із жовтня 1969 р. у політичному просторі Німеччини лишилося менше місця для будь-якої сильної опозиційної чи критичної ролі НДП, адже велика коаліція припинила своє існування і ХДС/ХСС як консервативна сила перейшла в опозицію. До влади прийшла соціал-ліберальна коаліція СДПН та ВДП на чолі з канцлером Віллі Брандтом та віце-канцле-

ром Вальтером Шеєлем (1969-1974 рр.). Це призвело до радикалізації політичної риторики та програми НДП. Східна політика Віллі Брандта, його зустріч у Криму з Л. Брежнєвим у 1971 році знайшла свій відгук і в лавах прибічників НДП. "Через 24 години прибічник НДП та студент соціології Віктор Гісло вдарив федерального канцлера по обличчю: "Це за зраду Німеччини Москві" [26], що не було єдиною спробою голосно про себе заявити. Зокрема, відзначилася своєю участю в галасливих акціях НДП Беата Кларсфельд [27]. У подальшому партію починають розривати внутрішньопартійні суперечки, головою партії стає Мартін Мусгунг. У 1971 році занепад політичної активності НДП та втрата колишніх позицій у ландтагах стає очевидною, складовою публічного існування партії тепер є поодинокі акції протесту. На початку 1970-х років різко скоротилася також чисельність партії, і на 1971 рік НДП нараховувала лише 18 300 членів [17, s. 37]. Партія, а скоріше її молодіжна організація Молоді націонал-демократи, стане платформою для формування праворадикальних активістів, що будуть діяти за межами НДП. Партія, яка у свій час збрала навколо себе весь правоекстремістський потенціал Німеччини, в наступні роки стане непомітною партією радикального протесту без значних політичних успіхів.

Висновки

Аналіз історії формування та політичної активності НДП підводить до таких висновків. 1964-71 рр. для НДП є самодостатнім періодом в історії правого екстремізму у ФРН, коли партія змогла зосередити у своїх руках кермо праворадикального напрямку політики та перебувати протягом певного часу в позапарламентській опозиції.

Існування "великої коаліції" (ХДС/ХСС/ВДП) та незадоволення певних виборців щодо подібного об'єднання впливали на підвищення ролі НДП як рушійного фактору протесту в німецькій політиці. У 1964-1971 рр. партії вдалося консолідувати праворадикальні, неонацистські та реваншистські сили в Німеччині.

Перший етап в історії формування НДП можна закінчити виходом Фрітца Тілена з партії (1967 р.) та приходом до політичного керма Адольфа фон Таддена. Цей етап можна охарактеризувати як об'єднання та консолідацію сил правого політичного табору та розбудову організаційної структури та апарату партії колишньої НДП.

Другий етап (1967-1971 рр.) можна пов'язати з головуванням Адольфа фон Таддена, коли партія вже мала місце в земельних парламентах та переживала час свого розквіту. Нечисленні фракції НДП у ландтагах зазвичай піддавались ізоляції з боку інших партій, адже співпраця могла викликати нерозуміння виборців. Ідеологічні та програмні засади НДП свідчать про її ворожість до СРСР, реваншизм, радикальний підхід до міжнародних питань, а в межах законодавчого та суспільно допустимого поля. Правий екстремізм та антикомунізм були основними підвалинами ідеології НДП.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гулевич В. Н. У боротьбі проти загрози неонацизму у ФРН (1965-1971) / Віктор Наумович Гулевич. - К. : Наукова думка, 1972. - 195 с.

2. Бланк А. С. Германский фашизм и западногерманский неонацизм / Александр Соломонович Бланк. - Вологда, 1973. - 168 с.
3. Бланк А. С. Неонацизм - реваншизм / Александр Соломонович Бланк. - М. : Мысль, 1985. - 239 с.
4. Новик Ф. И. Неонацизм в ФРГ: подъемы и поражения 1949-1974 гг. / Фаина Ивановна Новик. - М. : Наука, 1976. - 224 с.
5. Archiv der Gegenwart - Deutschland 1949 bis 1999 [Электронный ресурс]. - basiert auf der 10bändigen Buchausgabe bei Siegler Verlag 2000. - Berlin : Directmedia-Publ., 2002. - 1 Scheibe und Bedienungsanleitung (Digitale Bibliothek; 78).
6. Assheuer T. Rechtsradikale in Deutschland: die alte und neue Rechte / Thomas Assheuer, Hans Sarkowicz. - München : Beck, 1992. - 258 s.
7. Behn H. Politische Zeittafel 1949-1979 / Hans Behn, Erhardt Eisenacher. - Bonn : Presse u. Informationsamt d. Bundesregierung, 1981. - 402 s.
8. Benz W. (Hrsg.) Rechtsextremismus in Deutschland. Voraussetzungen, Zusammenhänge, Wirkungen / Wolfgang Benz. - Frankfurt am Main : Fischer - Taschenbuch-Verlag, 1994. - 331 s.
9. Butterwegge Ch. Rechtsextremismus / Christian Butterwegge. - Freiburg : Herder, 2002. - 191 s.
10. Dudek P. Entstehung und Entwicklung des Rechtsextremismus in der Bundesrepublik. Teil.1. / Peter Dudek, Hans Jaschke. - Opladen : Westdeutscher Verlag, 1984. - 502 s.
11. Dudek P. Entstehung und Entwicklung des Rechtsextremismus in der Bundesrepublik. Dokumente und Materialien. Teil 2. / Peter Dudek, Hans Jaschke. - Opladen : Westdeutscher Verlag, 1984. - 374 s.
12. Die Fischer Chronik Deutschland 1949 - 1999. - Weltalmanach-Redaktion Fischer Taschenbuchverlag, 1999. - 1343 s.
13. Handbuch deutscher Rechtsextremismus. - Berlin : Elefant Press Verlag, 1996. - 1052 s.
14. Handelsblatt, 1976, 20. April
15. Hergt S. Parteiprogramme SPD, CDU, CSU, FDP, DKP, NPD. Eine Dokumentation der Grundsatzprogramme und aktueller politischer Ziele / Siegfried Hergt. - Opladen : Heggen-Verlag, 1973. - s. 327-330
16. Grundsätze der Nationaldemokratischen Partei Deutschlands // Signale von Rechts. - München : Wilhelm Goldmann Verlag, 1967. - s. 159.
17. Kailitz S. Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland: eine Einführung / Steffen Kailitz. - Wiesbaden : VS-Verl. für Sozialwiss., 2004. - 258 s.
18. Kowalsky W. Rechtsextremismus. Einführung und Forschungsbilanz / Wolfgang Kowalsky. - Opladen : Westdt. Verl., 1994. - 417 s.
19. Niethammer L. Angepaster Faschismus. Politische Praxis der NPD / Lutz Niethammer. - Frankfurt am Main : Fischer, 1969. - 288 s.
20. Niclaus K. Das Parteien System der Bundesrepublik Deutschland / Karlheinz Niclaus. - Paderborn, 2002. - 326 s.
21. Mintzel A. Parteien in der Bundesrepublik Deutschland / Alf Mintzel, Heinrich Oberreuter. - Opladen, Bonn : Leske+budrich, 1992. - 700 s.
22. Ozlog G. Die Politischen Parteien in Deutschland: Geschichte, Programmatik, Organisation, Personen, Finanzierung / Gunter Olzog, Hans-Joachim Liese. - München : Olzog Verlag, 2000. - 295 s.
23. Schmollinger H. W. Die Parteien und die Presse der Parteien und Gewerkschaften in Bundesrepublik Deutschland 1945-1974 / Horst W. Schmollinger, R. Stöss. - München : Verlag Dokumentation, 1975. - 480 s.
24. Schmidt G. Ideologie und Propaganda der NPD / Gisela Schmidt. - Bonn : Bundeszentrale für Politische Bildung, 1968. - s. 3-21.
25. Stöss R. (Hrsg.) Parteien Handbuch / Richard Stöss. - Opladen : Westdeutscher Verlag, 1984.
26. Spiegel, 1971, № 40.
27. Süddeutsche Zeitung, 1969, 24. Februar.
28. Wahlhandbuch für die Bundesrepublik Deutschland : Daten zu Bundestags-, Landtags- und Europawahlen in der Bundesrepublik Deutschland, in den Ländern und in den Kreisen, 1946-1989 / [Klaus A. Fischer Hrsg.] - Paderborn : Schöningh, 1990. - 1250 s.

O. Ivanov, A. Yovenko

THE FORMATION OF NATIONAL DEMOCRATIC PARTY OF GERMANY AND ITS ATTEMPTIONS TO ADOPT IN THE POLITICAL SYSTEM OF GERMANY (1964–1971)

Basing on published german sources and researches of scientists from FRG and other countries, the authors examine the background of creation of one of the most notable right-radical political organizations of FRG-National Democratic Party. We highlight the history of formation and activity of NDP in the political system of the country, analyze ideological and program principles of party, the dynamics of changes in its quantitative and social structure. We evaluate the results of the participation of the party in the elections to local dietines and the federal parliament - the Bundestag.

Key words: right radicalism, neo-nazism, National Democratic Party, German imperial party.

© О. Іванов, А. Йовенко
Надійшла до редакції 09.07.2009

№ 5 (96) липень-серпень 2009 р.